

خاورمیانه کجاست

و پای قدرتهای بزرگ به این منطقه چگونه باز شد؟

این مقاله مقدمه‌ایست بر سلسله مقالاتی درباره مسائل مختلف خاورمیانه که همکار ارجمند ما آقای دکتر محمود کتابی زحمت تهیه آنرا تقبل فرموده‌اند.

خاورمیانه سرزمینی است در شرق اروپا و دریای مدیترانه و در جنوب شوروی و آسیای مرکزی. اگرچه این منطقه برای آمریکا از جنگ جهانی دوم حائز اهمیت گردید، لیکن از دیرباز یعنی از زمانیکه برای بشر تاریخ مدون موجود است طرف توجه و صحنه رویدادها و تحولات بزرگ و شگرف بوده است. خاورمیانه در گذشته دور عرصه شکوفائی تمدنهای بزرگی مانند تمدنهای مصری، سومری، بابلی، آشوری و ادیان و آئینهای زرتشتی، یهودی، مسیحیت و اسلام بوده است. یهودیت اولین آئین از ادیان سه‌گانه یکتاپرستی بود که در دوران سه‌هزار ساله عهدعتیق در این سرزمین شکل گرفت. خاورمیانه به‌عنوان یک اصطلاح جغرافیائی معمولاً منطقه‌ایست که اولین موج فتوحات اسلام آنرا فراگرفته است (بملاوه آناتولی) و سرزمینهای موجود از مراکش تا افغانستان را در برمیگیرد. (۱) منطقه‌ای که امروز خاورمیانه نام دارد در طول تاریخ بطور متوالی بخشی از امپراطوریهای ایران، یونان، روم، عرب، مغول، تاتار و عثمانی را تشکیل داده است. هر یک از این امپراطوریها فرهنگ منطقه را بگونه‌ای تحت تأثیر قرار داده است. در نتیجه وجود و امتزاج اقوام متفاوت با بینشهای سیاسی و اجتماعی ناهمگون (و فرهنگها و زبانهای مختلف) فرهنگ و تمدن غنی‌تر پدیدار گردیده است و در مواردی نیز موجب پیدایش شگفتی‌ها و کشفیات عظیم علمی شده که در نوع و زمان خود انعکاس وسیع جهانی داشته و نمایشگر نقاط اوج تمدن و تکامل بشری بوده است.

نابلسون با عبور از مدیترانه و رسیدن بساحل فیل و تسخیر قسمتیهائی از فلسطین آغازگر تاریخ جدید این منطقه شد. او امیدوار بود بایکاهی در مقابل

مستملکات انگلستان در هند بوجود آورد (۲).

در خلال قرن نوزدهم قدرتهای بزرگ به اهمیت استراتژیک منطقه (دروازه ورود به آسیا) واقف شدند و در جهت بیطرف کردن آن کوشیدند و هرگاه در این زمینه با ناکامی روبرو گردیدند، بر آن شدند تا کسب مناطق نفوذ در محدوده خاورمیانه جای پای محکمی برای خود بدست آورند. دست اندازیهایی متعدد روسیه تزاری بمناطق جنوبی به منظور توسعه قدرت در ترکیه و ایران نیز ناشی از همین سلطه جوئی و تلاش برای توسعه قدرت و نفوذ در خاورمیانه بود. در پایان قرن نوزدهم و یلهلم دوم قیصر آلمان برای توسعه امپراطوری خود در شرق و مقابله با قدرتهای دیگر قسمت اعظم سیاست خارجی خود را معطوف یافتن نقاط اتکاء و مناطق نفوذ در این منطقه کرد.

ارتباط و مرادده آمریکا با خاورمیانه قبل از جنگ جهانی دوم بی اندازه ناچیز بود و به اعزام میسوینهای مذهبی و تعلیماتی و تائیس کلیسا و مدرسه خلاصه میشد. باستان شناسان و دانشجویان تاریخ قدیم در مورد غنای منطقه آگاهی هائی داشتند و نیز فعالیتهای شرکت توتون و تنباکوی آمریکا که از ترکیه تنباکو دریافت میکرد معلوم میداشت که آمریکا به منافع بازرگانی خود در منطقه بی توجه نیست. همچنین آمریکا اولین امتیازهای نفتی در خاورمیانه را در خلال دهه های ۱۹۲۰ و ۱۹۳۰ بدست آورد لیکن تا جنگ دوم جهانی از سردهای کلان و ارقام نجومی که از بهره های نامعقول کمپانی ها حکایت داشت، خبری نبود.

امروزه اصطلاح های «خاور نزدیک» و «خاور میانه» را از رادیو می شنویم و در مطبوعات و سایر وسائل ارتباط جمعی با آن روبرو می شویم بدون اینکه اطلاع صحیحی درباره حدود این مناطق داشته باشیم. این اصطلاحات حتی در مکاتبه ها و مرادده های سیاسی مورد استفاده قرار میگیرند، اما اغلب در مورد حدود این دو منطقه توافق حاصل نیست. در آغاز اصطلاح خاور نزدیک بیشتر رایج بود. خاور نزدیک در حقیقت دربرگیرنده بخش غربی خاورمیانه یعنی آناتولی و ساحل شرقی مدیترانه میگردد که زمانی یونان و کشورهای بالکان و زمانی کل امپراطوری عثمانی به آن منضم میشد و بزبان فرانسه «لوان» (۳) نام داشت. واژه خاور نزدیک اولین بار در «عصر اکتشاف» که در قرن پانزدهم با تلاش های پرتغالیها برای یافتن راهی جدید بشرق آغاز گشت، مورد استفاده قرار گرفت. با افزایش ارتباط و تماس، دورترین نقطه به اروپا خاور دور و سرزمین های ساحل شرقی مدیترانه که میان اروپا و خاور دور قرار میگرفتند، خاور نزدیک نامیده شد. در خلال جنگ دوم جهانی انگلیسیها سرزمین های آسیایی و آفریقای

Peretz, Don, The Middle East, New York, 1974, P. 1 - 2

۳- لوان (Levant) لقب فرانسه و بمعنای «طلوع خورشید» یا «شرق» است

شمالی غرب هند را خاورمیانه نامیدند.

یکی از بزرگترین سازمانهای متفقین در خلال جنگ «مرکز پشتیبانی خاورمیانه» بود که بوسیله انگلستان و آمریکا مشترکا اداره میشد و به منظور برقراری ارتباط و ارسال ساز و برگ به جهان عرب، ترکیه، ایران و برخی کشورهای نزدیک به آنها تاسیس شده بود. فعالیتهای نظامی متفقین در منطقه به عهده «نیروی خاورمیانه‌ای انگلستان» گذاشته شده بود. بعد از جنگ دوم جهانی بسیاری از محققان و نویسندگان کشورهای آن را که در حوزه فعالیت سازمانهای مزبور قرار داشتند، خاورمیانه نامیدند.

امروزه در اروپا و آمریکا دو اصطلاح «خاورمیانه» و «خاور نزدیک» را کم و بیش بجای یکدیگر بکار میبرند. برای مثال «انجمن جغرافیائی ملی» در آمریکا بر روی نقشه‌های مربوط بخاورمیانه عنوان «سرزمینهای خاور نزدیک» را بکار میبرد. در حالیکه دقیقاً همین منطقه مشمول تحقیقات «موسسه خاورمیانه» در واشنگتن قرار میگیرد. وزارت امور خارجه هردو عنوان را ترکیب و تلفیق کرده و عنوان خاور نزدیک و میانه را برگزیده است. (۴)

بروایتی همه سرزمینهای واقع بین مراکش در شمال افریقا تا پاکستان غربی و حتی تا مرز هندوستان و همچنین از ترکیه در ساحل دریای سیاه تا اتیوپی و سودان، خاورمیانه شناخته میشود.

همانطور که مذکور افتاد اصطلاح خاورمیانه ابداع مردم و کشورهای این منطقه نبوده و به همین دلیل مورد پذیرش آنها نیست و آنرا به رسمیت نمی‌شناسند. برای مثال هندیها اصطلاح جنوب غربی آسیا را مرجع دانسته و بکار میگیرند. بطور کلی می‌توان برای کاربرد و توجیه اصطلاح خاورمیانه به عنوان یک واقعیت تاریخی، دو عامل اساسی تاریخی و جغرافیائی را به عنوان دلیل عنوان کرد. اول اینکه این منطقه از لحاظ تاریخی نه تنها اولین موج فتوحات اسلامی را در نظر مجسم میسازد، بلکه حوزه عمل و منطقه نفوذ سه امپراطوری از بزرگترین امپراطوری‌های اسلامی یعنی امپراطوری اموی، عباسی و عثمانی را تشکیل میداده است و دوم اینکه سرزمینهای این منطقه کم و بیش خشک و بیابانی بوده و کمبود آب همهجا محسوس و کشاورزی مبتنی بر آبیاری مصنوعی و نظام عشیره‌ای میباشد. کوهها و کویرها بخشی از منطقه را از «صحرای افریقا» و شبه قاره هند و پاکستان جدا میکنند.

خاورمیانه همه سرزمینهای اسلامی را در بر نمیگیرد و جدا کردن آن از سایر سرزمینهای اسلامی باعث میشود برخی جریانهای فکری اسلامی خارج از منطقه (شاخه‌های تصوف هندی و مربوط به آسیای مرکزی و تجددخواهی هندی قبل از قرن نوزدهم) و تاثیر آن بر خاورمیانه نادیده انگاشته شود. بدین

جهت درموردی تقسیم‌بندی جهان شرق اسلام (ایران، آسیای مرکزی و هند که تحت تاثیر زبان فارسی و الگوهای فرهنگ ایرانی است) و جهان غرب اسلام که شدیداً تحت تاثیر فلسفه یونان قرار گرفته است مفید به نظر می‌رسد. هم چنین بنا بر ضرورت می‌توان اصطلاحات دنیای اسلام، جهان مدیترانه جهان عرب، سرزمینهای تحت شمول فرهنگی ایران، امپراطوری عثمانی یا اسلامی را بکار برد (۵). در هر حال مراد ما از این بحث حذف واژه خاورمیانه یا مخالفت با استعمال آن نیست. هدف اینست که این اصطلاح نگرش نو و مجدد ما را به تاریخ و واقعیت‌های تازه مانع نکردد. به نظر نگارنده عنوان خاورمیانه: ترکیه، اسرائیل و کشورهای عربی مانند لبنان، عراق، اردن، سوریه، مصر، رژیم‌های سلطنتی و شیخ‌نشینهای عربی را شامل می‌شود. لازم بتاکید نیست که در اینجا سخن از اتحاد و اتفاق کشورهای منطقه در همه زمینه‌ها نیست و بحث در زمینه اتحاد، پراکنده‌گی و اختلاف میان کشورهای خاورمیانه نیاز بیک بررسی همه‌جانبه دیگر دارد که امید است در فرصتی مناسب انجام پذیرد.

۵- کشورهای منطقه را بطریق زیر نیز تقسیم‌بندی کرده‌اند:

- ۱- کشورهای خاورمیانه کمربند شمالی: ایران، افغانستان، ترکیه (لفظ کمربند شمالی اولین بار بوسیله جان فورستر دالس وزیر امور خارجه امریکا در سال ۱۹۵۲ بکار برده شد) و چوه مشترک این کشورها زبان و فرهنگ غیرعربی و موقع استراتژیک (ممسایگی باشوروی) آنهاست.
  - ۲- کشورهای خاورمیانه کمربند غیرشمالی خود به چهار ناحیه تقسیم می‌شود:
    - الف - ناحیه هلال‌احمر شامل عراق، سوریه، اردن، لبنان، اسرائیل (جبهه شرقی اعراب)
    - ب - کشورهای حوزه نیل (دره نیل) شامل مصر و سودان
    - ج - شبه جزیره عربستان: عربستان، یمن، کویت و امارات شیخ‌نشین عدن تا خلیج فارس.
    - د - نواحی مغرب: تونس، الجزایر، مراکش و موریتانی.
- مشاهده می‌کنیم که تعریف دقیق و جامعی در مورد خاورمیانه که مورد پذیرش همگان باشد دسترس نیست. آنچه مسلم است ترکیه، اسرائیل، کشورهای عربی آسیای، مصر و ایران بوسیله همه منابع جزئی لایفک از خاورمیانه شناخته شده‌اند. قبرس، سودان و لیبی را نیز اغلب (ولیکن نه همه) منابع مشمول این شناسایی خود کرده‌اند. افغانستان، پاکستان، ایوبی و سومالی را تنها تعداد معدودی از منابع بعنوان جزئی از منطقه پذیرفته‌اند.